

**YVES CONGAR OP
TRADYCJA
I TRADYCJE**

TOM 1: ESEJ HISTORYCZNY

TŁUMACZYŁ

ARKADIUSZ ZIERNICKI

W DRODZE – INSTYTUT TOMISTYCZNY

POZNAŃ – WARSZAWA 2018

VII

DOMINIKAŃSKA
BIBLIOTEKA
TEOLOGII

Tytuł oryginału:
La Tradition et les traditions. Tome I: Essai historique

© Copyright by Les Éditions du Cerf, 2018
© Copyright for the Polish edition by Wydawnictwo W drodze, 2018
© Copyright for the Polish translation by Arkadiusz Ziernicki, 2018

Redaktorzy serii:
Tomasz Grabowski OP, Paweł Krupa OP, Michał Mrozek OP,
Krzysztof Ośko OP, Zbigniew Pajda OP, Robert Plich OP,
Mateusz Przanowski OP, Maciej Roszkowski OP,
Mariusz Tabaczek OP

Redaktor naukowy: Michał Golubiewski OP

Redakcja: Eliza Litak
Skład: Zbigniew Pajda OP

Projekt okładki: Joanna Piesiak

ISBN 978-83-7906-115-0

Instytut Tomistyczny
ul. Dominikańska 2
02-741 Warszawa
tel. 22 543 99 61

it@dominikanie.pl, www.it.dominikanie.pl

Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów
W drodze sp. z o.o.

ul. Kościuszki 99, 61-716 Poznań
tel. 61 852 39 62, faks 61 850 17 82

sprzedaz@wdrodze.pl, www.wdrodze.pl

Wydanie I, Warszawa – Poznań 2018

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI	11
WPROWADZENIE	13
SPIS SKRÓTÓW	15

ROZDZIAŁ I

FAKT „TRADYCJI” W STARYM I NOWYM TESTAMENCIE

Porządek tradycji w „Kościele przed Kościołem”	21
Porządek tradycji w początkach chrześcijaństwa	25
Jezus a tradycje żydowskie	26
Święty Paweł i tradycja	29
Święty Łukasz i święty Jan. Tradycja	33
Depozyt tradycji	40
Przypisy do rozdziału I	45

ROZDZIAŁ II

OJCOWIE I KOŚCIÓŁ STAROŻYTNY

A) Tradycja dla ojców przednicejskich	55
Terminologia	55
Źródło tradycji	56
Tradycja a reguła wiary	58
Pisma a tradycja	61
Podmiot tradycji	65
Tradycja a kanon Pism	67

SPIS TREŚCI

B) Tradycja dla ojców z IV i V wieku	72
C) Przykłady niespisanych tradycji apostołskich przytaczane przez autorów katolickich	79
D) Niektóre aspekty apostołskiej, patrystycznej i tradycyjnej lektury Pisma Świętego	93
1. Perspektywa sapiencjalna	93
2. Sposób powoływania się na Pismo Święte: Nowy Testament	95
3. Sposób powoływania się na Pismo Święte: ojcowie Kościoła (i liturgia)	103
APENDYKS do rozdziału II, sekcji D, przypisów 7 i 46	111
Przypisy do rozdziału II, sekcji A	115
Przypisy do rozdziału II, sekcji B	129
Przypisy do rozdziału II, sekcji C	135
Przypisy do rozdziału II, sekcji D	146

ROZDZIAŁ III ŚREDNIOWIECZE

A) Na Zachodzie	163
1. Głęboka biblijność średniowiecza	163
2. Tradycje niespisane	164
3. Przedmiot zainteresowania średniowiecza	165
4. Narodziny problemów krytycznych	169
B) Na Wschodzie	175
EKSKURS A. — WYSTARCZALNOŚĆ PISM WEDŁUG OJCÓW KOŚCIOŁA I TEOLOGÓW ŚREDNIOWIECZNYCH	181
U ojców Kościoła	181

SPIS TREŚCI

W średniowieczu	186
Podsumowanie	193
EKSKURS B. — TRWAŁOŚĆ <i>REVELATIO</i> I <i>INSPIRATIO</i> W KOŚCIELE	197
<i>Revelare, revelatio</i>	198
<i>Inspirare, inspiratio, suggestio</i>	203
Przypisy do rozdziału III, sekcji A	217
Przypisy do rozdziału III, sekcji B	230
Przypisy do EKSKURSU B	235

ROZDZIAŁ IV
PROTEST REFORMACJI

Pismo Święte i tradycje u reformatorów	244
Podstawowa kwestia: relacja religijna	249
a) W jej naturze i statusie	249
b) Bardziej konkretnie w odniesieniu do poznania religijnego	253
Protestantyzm staje się religią księgi	257
Przypisy do rozdziału IV	259

ROZDZIAŁ V
SOBÓR TRYDENCKI I TEOLOGIA POTRYDENCKA

Dekret trydencki	273
1. <i>Sine scripto traditiones</i> , o których mówi sobór	277
2. Czy Pismo Święte i tradycje są dla soboru dwoma nie- zależnymi i komplementarnymi źródłami Objawienia?	280
Teologiczne uzasadnienie autorytetu szczegółowych tradycji	285
Przypisy do rozdziału V	291

SPIS TREŚCI

ROZDZIAŁ VI
TRADYCJA I MAGISTERIUM
OD SOBORU TRYDENCKIEGO DO 1950 ROKU

Świat stary i świat nowy. Ku rozumieniu tradycji jako nauczania Magisterium	307
Sprzeciw wobec tej teologii w imię obiektywnego lub dokumentalnego pojęcia tradycji	313
Idea „żywej tradycji”. Katolicka szkoła tybińska	319
Tradycja i żywe magisterium w teologii rzymskiej, od Perronego (1824) do 1950 roku	324
Wielkie syntezy: Newman i Scheeben	336
Rozróżnienie między materiałem czysto historycznym a tradycją ważną pod względem dogmatycznym w kryzysie modernistycznym i w ruchu asumpcjonistycznym	339
EKSKURS C. — GRANICE WYZNACZONE WŁADZY KOŚCIELNEJ LUB JEJ SPRAWOWANIU	
1. Papież ma władzę w ramach danej objawionej, a nie nad Objawieniem	349
a) Kanoniści	349
b) Teologowie	351
2. Władza kościelna polega na postępowaniu według wydanych wcześniej rozstrzygnięć doktrynalnych i dyscyplinarnych oraz na strzeżeniu tych rozstrzygnięć	354
a) Papieże	354
b) Biskupi	357
c) Sobory	358
d) Kanoniści	358
e) Ogólny klimat	358
Przypisy do rozdziału VI	361

SPIS TREŚCI

BIBLIOGRAFIA	393
Źródła	393
Opracowania	429
INDEKS OSÓB	473

OD REDAKCJI

Ze względu na specyfikę niniejszego dzieła, w przypadku tej publikacji zmieniliśmy niektóre zasady stosowane dotąd w serii Dominikańska Biblioteka Teologii.

Przede wszystkim, zdecydowaliśmy się na wykorzystanie przypisów końcowych, zamieszczanych na końcu każdego rozdziału (wyjątkiem są przypisy pochodzące od tłumacza i redakcji, które mają formę przypisów dolnych).

Odnosiniki do tekstów źródłowych – zwłaszcza patrystycznych i średniowiecznych – są podawane w postaci skróconej, zaś ich pełny zapis znajdzie Czytelnik w bibliografii. Na początku książki zamieszczono też spis skrótów wykorzystywanych w niniejszym tomie – jest to zmodyfikowana wersja spisu skrótów z oryginalnego wydania. Dodano także spis skrótów odnoszących się do dzieł Tomasza z Akwinu.

Jeśli chodzi o przywoływane przez Autora cytaty, przyjęto zasadę tłumaczenia ich na język polski tylko w tekście głównym, natomiast w przypisach, apendyksach i ekskursach pozostawiono je w językach oryginalnych (wyjątkiem są tu te cytaty, które w samym oryginale były podane w tłumaczeniu na język francuski).

Pismo Święte jest cytowane według „Biblii Paulistów” (dalej jako BPaul)ⁱ, chyba że zaznaczono inaczej.

---

i. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Częstochowa 2009 (przyp. red. nauk.).

WPROWADZENIE

Postawieni przed zadaniem napisania dla serii *Je Sais, Je Crois* tomu o tradycji, zostaliśmy zmuszeni do przestudiowania tego pojęcia najpierw pod kątem historycznym. Było to konieczne przede wszystkim dla zdobycia jasnego poglądu na to zagadnienie, gdyż w słowniku chrześcijańskim termin „tradycja” oznacza wiele rzeczy, zarazem odmiennych i pokrewnych. Wymagała tego także metodologia teologiczna, gdyż teologia interpretuje i konstruuje „dane”, które muszą uwzględniać dorobek składany przez wieki w skarbnicy chrześcijańskiego rozumu. Musieliśmy zatem zrealizować badania podobne do tych, jakie przeprowadził Émile Mersch przygotowując swoją *Théologie du Corps Mystique*ⁱ, jeśli wolno porównać nasz bardzo elementarny szkic do tak wybitnego dzieła.

Czytelnik nie znajdzie tu jakiegoś szeregu monografii, prezentujących podejście poszczególnych autorów do pojęcia tradycji oraz analizujących je metodycznie i w całym jego zakresie. Na to trzeba by całego życia i wielu grubych tomów. Istnieją znakomite studia na temat rozumienia tego zagadnienia w określonych okresach lub u konkretnych autorów. Przejrzeliliśmy i wykorzystaliśmy ich wiele, starając się wyróżnić najważniejsze momenty całościowej historii, która, jako taka, ma swoją dynamikę i własną logikę. Staraliśmy się w sumie naszkicować historię problematyki tradycji. Bowiern kwestia tradycji, tak jak się ją stawia dzisiaj, zwłaszcza w ramach ruchu ekumenicznego, jest w dużej mierze określona przez dziedzictwo dwudziestu wieków, na przestrzeni których zmieniał się i zarazem stopniowo

---

i. É. Mersch, *Théologie du Corps Mystique*, Paris – Bruxelles 1944 (przyp. red.).

precyzował sposób podchodzenia do niej. Właśnie przebieg tej historii chcieliśmy tu nakreślić.

Nasz bezpośredni cel jest więc historyczny, ale finalne zamierzenie pozostaje ściśle teologiczne. Dlatego nie poprzestaliśmy tu jedynie na udokumentowanym wykładzie pewnej historii, lecz już teraz wpleliśmy w nią kilka refleksji natury teologicznej lub krytycznej, tu i ówdzie zarysowując pewną ocenę lub konkluzję.

Książka ta została napisana w 1958 roku. Jednak liczne zajęcia i pilniejsze obowiązki odwlekły jej ostateczne przygotowanie do roku 1960. Między tymi dwiema datami ukazało się wiele ważnych studiów. Uwzględniliśmy je w miarę możliwości.

Strasbourg
17 marca 1960 roku

ROZDZIAŁ I

FAKT „TRADYCJI” W STARYM I NOWYM TESTAMENCIE

Chcąc odpowiednio potraktować materię tego rozdziału, musielibyśmy na to przeznaczyć co najmniej jeden osobny tom; musielibyśmy też mieć odpowiednie kompetencje w naukach biblijnych, a takich kompetencji niestety nie mamy. Dlatego ograniczyliśmy się tu do rozpatrzenia tych tylko tematów i terminów, które wyraźnie wiążą się z pojęciem tradycji. Będziemy bardzo ściśle trzymać się słów. Pełne studium rzeczy wiściowości związanych z teologicznym zagadnieniem tradycji wymagałoby wyjaśnienia biblijnej koncepcji czasu, biblijnej teologii Ducha Świętego i wielu innych ważnych zagadnień – chcemy je poruszyć w eseju teologicznym, do którego obecny tom jest w naszym zamierzeniu jakby wprowadzeniem.

PORZĄDEK TRADYCJI W „KOŚCIELE PRZED KOŚCIOŁEM”

W Izraelu fakt „tradycji” przybierał trzy główne formy.

1. Bez wątpienia, niemożliwe jest dokładne określenie, ile rzeczywistości, a ile fikcji zawiera w sobie żydowska idea ustnego przekazu Tory od Mojżesza do „członków Wielkiej Synagogi”¹. Skandynawscy egzegeci, zwłaszcza Henrik Samuel Nyberg i Ivan Engnell z Uppsali, w swych bardzo cennych studiach próbują precyzować kilka najważniejszych punktów tej historii przekazu ustnego (zarówno pieśni,

jak i opowiadań historycznych, tekstów prawnych czy przepowiedni prorockich)².

Być może nie doceniają oni stopnia rozprzestrzenienia się pisma w czasach poprzedzających niewolę babilońską, słusznie jednak podkreślają realność i skuteczność przekazu ustnego, które można zilustrować także wieloma przykładami niezwiązanymi z tradycją biblijną³. Jasne jest, że przepisy prawa Mojżeszowego normowały życie Izraela, a psalmy były modlitwą tego ludu na długo przed tym, zanim zostały spisane. Z kolei przynajmniej niektóre teksty mądrościowe utrwały medytacje, które wcześniej przeżywano, opracowywano i przekazywano ustnie w ośrodkach taką refleksją się zajmujących. Niektórzy egzegeci zastępują dziś sformułowaną przez Juliusa Wellhausena hipotezę „źródeł” Pięcioksięgi⁴ — hipotezą tradycji przekazywanych w żywym nauczaniu różnych ośrodków kultu...

Zrodzone w tradycji, albo nawet z tradycji, pisma biblijne ukazują się nam jako owoc żywej i poprzedzającej je rzeczywistości religijnej, to znaczy jako zrodzone w całości — lub w swych najczystszych i najbardziej reprezentatywnych częściach — przez wspólnotę ludu Bożego. Tak samo było również, jak wkrótce zobaczymy, w przypadku Nowego Testamentu. Fakty te nie są bez znaczenia dla kogoś, kto chciałby właściwie zrozumieć na czym polega natchnienie biblijne. Oczywiście, charyzmat natchnienia, w tym sensie, w jakim wiara przyznaje go tekstom Pisma Świętego, ostatecznie był dany jednostkom, które te teksty spisywały. Można jednak przyjąć, że w pewnej mierze odnosił się on również, w formie rozproszonej i ogólnej, do historycznego życia wspólnot, które zrodziły te święte słowa, zanim jeszcze zostały one spisane. Karl Rahner zaproponował nawet niedawno, żeby umiejscawiać kwestię natchnienia biblijnego w ramach eklezjologii lub przynajmniej historii zbawienia, czyli odnosić ją do działań, przez które Duch Święty buduje lud Boży: biblijne natchnienie odpowiada momentowi, w którym Bóg stwarza Kościół w aspekcie jego poznawczego elementu konstytutywnego⁴.

i. Zob. J. Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin 1883 (przyp. red.).

2. Pozostając wciąż na poziomie konstituowania się przekazu objawionego i uznając charyzmat natchnienia za szeroko rozlany w ludzie Bożym, rozważmy z kolei, w jaki sposób sens Objawienia coraz bardziej precyzował się poprzez kolejne nawiązania do jego pierwotnego skarbcza. Tym razem porządek tradycji odnosimy nie tyle do zwykłego jej przekazu, lecz do odczytywania już spisanych i znanych tekstów natchnionych, w związku z aktualnie przeżywanymi wydarzeniami lub faktami wyczekiwanymi przez lud nadziei. Często wykazywano, że zwłaszcza fakty opisane w Księdze Wyjścia uznać można za typy mające dla Izraela trwałe znaczenie, będące niezmienną obietnicą i powtarzające się w sposób szczególny w powrocie z niewoli babilońskiej. Stary fakt nadawał znaczenie nowemu wydarzeniu, które z kolei rzucało światło na fakt stary. Wiemy, że gatunek *midraszu* narodził się z tej refleksji nad tekstami wcześniejszymi, odczytywanymi w świetle nowych sytuacji i problemów. Czasownik, od którego pochodzi słowo *midrash*, oznacza „pilnie badać”, „poszukiwać”. W danym tekście poszukiwano bowiem jakiejś wskazówki dla aktualnie przeżywanego splotu zdarzeń, wykorzystując występujące w nim terminy lub motywy. W ten sposób dochodzono do nowego rozumienia owego tekstu. Niekiedy ta medytacja oddziaływała zwrotnie na jego treść, tradycja wywierała wpływ na Pismo. Septuaginta, grecki przekład Starego Testamentu, stanowi tego szczególnie znaczący przykład. Zawiera ona bowiem wiele interpretacji, z których jedną z najsłynniejszych jest interpretacja fragmentu Księgi Izajasza (7, 14)⁵. Otóż Septuagintę nie tylko ojcowie Kościoła, lecz także Chrystus i apostołowie czytali i cytowali jak oryginalny tekst hebrajski: stawiali ją na równi z nim do tego stopnia, że ogół ojców i niektórzy współcześni egzegeci uznają ją za natchnioną, w biblijnym tego słowa znaczeniu.

Chrześcijanie przeszli podobną drogę, odczytując Stary Testament w świetle faktu Chrystusa oraz rozumiejąc fakt Chrystusa w świetle całej historii ludu prorockiego. Tym samym doprowadzili tylko do doskonałości ruch, w którym sam Izrael stopniowo wznosił się ku

Mesjaszowi przez zgłębianie sensu swojej własnej historii, będącej nosicielką Objawienia.

Ten proces, zachodzący jeszcze na płaszczyźnie Objawienia lub biblijnego natchnienia, jest też efektem tradycji, to znaczy ciągłości wiary ożywiającej lud Boży.

3. Przejdźmy teraz z poziomu konstytuowania się objawionego przekazu na poziom jego interpretacji. Lud Biblii nieprzerwanie ją czytał, ponadto nieprzerwanie słuchał, jak mu ją czytano i wyjaśniano, nieprzerwanie się jej uczył i zbierał komentarze do niej. W ten sposób w judaizmie powstały szkoły interpretacji Prawa, gdzie królowała zasada przekazu czy też tradycji (*Traditionsprinzip* historyków niemieckich), której inne przykłady znajdujemy w filozoficznych szkołach hellenistycznych. Bóg, jak uważano w judaizmie dwóch stuleci poprzedzających narodziny Jezusa, dał Mojżeszowi odpowiedzi na wszystkie pytania⁶. Midraszowe komentarze miały za cel wydobywanie z tekstu Tory rozwiązań w niej ukrytych lub niejasno przedstawionych. Z pokolenia na pokolenie, uczniowie (*talmid*) stawali się ogniwami łańcucha przekazu, w którym najpierw uczyli się sami, a potem uczyli innych. W czasach apostoelskich kolegium uczonych wkładało ręce na następcę nauczyciela (co przypominało trochę rytuał święceń), na znak przekazania mu obowiązku wierności. Trzeba było bowiem przekazywać jak gdyby z ręki do ręki (*quasi per manus*) depozyt przejęty od „ojców”⁷. Jednakże ta specyficzna mądrość, przechowywana przez pokolenia i początkowo całkowicie odnosząca się do Pisma Świętego, miała wartość autonomiczną: uważano, że pochodzi od Boga tak samo jak Pismo Święte i stawiano ją na równej z nim płaszczyźnie.

Chrześcijanie są skłonni zaniedbywać, a nawet bagatelizować piśmiennicze pomniki tradycji talmudycznej — bo to o nie tu chodzi (*Talmud* znaczy dosłownie „wyuczony na pamięć”) — uznając je właściwie za gęstwinę subtelných rozważań, i to przemieszanych z legendami. Żydzi natomiast karmią się nimi jako tradycją, dla nich wciąż ważną. Niemniej ojcowie Kościoła przejęli niektóre „tradycje

Żydów”⁸. Zatrzymali z nich jednak tylko to, co w ich przekonaniu miało jakąś wartość dla interpretacji Pisma Świętego.

PORZĄDEK TRADYCJI W POCZĄTKACH CHRZEŚCIJAŃSTWA

Jeśli zadamy sobie pytanie, czym stały się w chrześcijaństwie Ewangelii i apostołów owe trzy konstytutywne aspekty tego, co można nazwać porządkiem tradycji w narodzie żydowskim, właśnie przez nas rozpoznanym, to dojdziemy do następujących wniosków:

1. Tradycja ustna poprzedzała spisanie poszczególnych Ewangelii, tak samo jak poprzedzała i zrodziła wiele rozdziałów Starego Testamentu.

Na ten punkt szczególną uwagę zwróciła szkoła *Formgeschichte*, czyli historii form⁹. Dostrzegła ona i wykazała, że nie tylko u św. Jana – co było już od dawna jasne i uznawane – lecz również u synoptyków i św. Pawła teksty uwzględniały i wyrażały wiarę wspólnoty, to znaczy tradycję w tym znaczeniu, w jakim „tradycja” implikuje aktywność Kościoła żyjącego swoją wiarą, a więc również opracowującego ją, trochę podobnie jak to czynił Izrael. Przed spisaniem ewangelii istniała Ewangelia: ewangelia głoszona i przekazywana ustnie¹⁰. W dalszej części tych rozważań zobaczymy, że ten punkt był i do dziś pozostał fundamentalny w odpowiedzi katolickich apologetów na reformacyjną zasadę *Scriptura sola* oraz w dotyczącej tradycji doktrynie Soboru Trydenckiego. W gruncie rzeczy szkoła *Formgeschichte* na swój sposób odkryła na nowo wewnętrzną relację łączącą Pismo Święte i Tradycję poprzez rzeczywistość obejmującą oba te elementy, czyli Kościół.

Szkoła ta nie wzniosła się jednak na poziom teologii Kościoła jako tajemnicy ani teologii Ducha Świętego, a tylko one mogą w pełni uzasadnić tezę katolicką. Ponadto pod dwoma następującymi względami *Formgeschichte* kryła w sobie pewne niebezpieczeństwa już choćby tylko z historycznego punktu widzenia: a) groziło jej, że przez sprowadzanie wszystkiego do „wspólnoty” straci z pola widzenia wkład

i swoisty charakter poszczególnych autorów; toteż współcześnie uzupełnia ją historia samych tekstów oraz ich spisywania¹¹; b) groziło jej zignorowanie uprzedniości tradycji odnoszącej się do przekazu faktów i wypowiedzi w stosunku do wszelkiej tradycji odnoszącej się do wiary i życia wewnętrznego danej wspólnoty – krótko mówiąc, uprzedniości tradycji apostołów względem wszelkiej tradycji Kościoła. Narażała się tym samym na ryzyko, że dostarczy wsparcia krytycznym tezom przypisującym wierze uczniów, a nie samemu Panu, wypowiedzi Jezusa na temat Jego misji, Jego osoby i Jego tajemnicy¹². Tymczasem apostołowie, czyli świadkowie Chrystusa i nauczyciele nowej sprawiedliwości, przekazali nauczanie pierwszego i najwyższego Mistrza, większego od Mojżesza... Można nawet przypuszczać, że przekazywali z pamięci nie tylko same słowa Jezusa, wraz z ich rytmizowanym i prostym stylem mówionym, lecz nawet sposób ich intonowania.

2. W obrębie wspólnoty chrześcijańskiej dokonał się jednak pewien postęp w rozumieniu znaczenia faktów i słów będących nośnikami Objawienia, podobny do tego, jaki dokonywał się w Izraelu, i to nawet w czasie objawienia apostołowskiego; został on również włączony do definitywnego przekazu tradycji w tej formie, w jakiej został nam dany.

3. Wreszcie, również w samym Kościele od pokoleń kontynuowana jest i gromadzona religijna refleksja nad tekstem biblijnym; zdecydowanie wchodzi ona w skład tego, co nazywamy tradycją. Podsyca ją i prowadzi Duch Boży.

JEZUS A TRADYCJE ŻYDOWSKIE

Jezus często stosował struktury formalne pewnych określonych technik przekazywania tradycji, to znaczy praktykowane w judaizmie sposoby wiernego przekazu nauczycielskiego. Wykorzystywał On zatem zasoby „stylu mówionego”, opisanego w 1925 roku przez

Marcela Jousseⁱ, czyli łatwe do zapamiętania paralelizmy oraz rytmiczne sentencje. Apostołowie początkowo byli jego *talmid*, czyli „uczniami”¹³.

Jednakże sama treść nauczycielskiej tradycji Jezusa była nowa. Siłą rzeczy rodził się tu konflikt. Jezus zderzył się z tradycjami rabinicznymi opartymi na kazuistycznych interpretacjach Prawa¹⁴. Ten, który przyniósł dobrą nowinę o wyzwoleniu spod Prawa przez wiarę i miłość, te tradycje potępił i odrzucił jako całkowicie ludzkie, usuwające przykazanie Boże i zajmujące jego miejsce. Jezus nie potępił samej zasady tradycji, lecz jej bardzo poważne nadużycie, polegające na doprowadzeniu do tego, że tradycja pochodząca od ludzi zaczyna dominować nad tym, co sam Bóg dał ludziom i nakazał im przekazywać.

Dlatego gdy słowo „tradycja” pada z ust samego Jezusa, to ma ono pewien pejoratywny wydźwięk. Dzieje się tak jednak w bardzo konkretnym kontekście (por. Mt 15, 1–9; Mk 7, 1–13). Jezus korzysta z okazji, jaką dają Mu faryzeusze i niektórzy uczeni w Piśmie, zarzucający Jego uczniom, że nie zachowują niektórych reguł rytualnej czystości, i podważa same fundamenty ich postawy: pozbawiają oni mocy prawdziwe Prawo Boże, które sprowadza się do miłości, poprzez całkowicie ludzkie interpretacje, którym nadają wartość absolutną. Nadszedł jednak czas, by Syn Człowieczy, który jest również Synem Bożym, zastąpił nauczanie uczonych w Piśmie i nauczycieli Prawa inną władzą wiązania i rozwiązywania, odnoszącą się do sprawiedliwości mesjańskiej, którą osiąga się na podstawie Wiary¹⁵. Skądinąd nauczyciele Izraela uważali, że odrzucając ich nauczanie Jezus kwestionował Prawo i zwyczaje, jakie przekazał Mojżesz (τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς) (Dz 6, 14).

Przestroga Pana ewidentnie jest zwrócona także do nas, ponieważ my również możemy judaizowaćⁱⁱ. Powinniśmy zważyć jej ciężar.

i. M. Jousse, *Études de psychologie linguistique: Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les Verbo-moteurs*, Paris 1925 (przyp. red.).

ii. Dosłownie *judaïser*, co w języku francuskim może znaczyć zarówno „skłaniać się

Analogiczne teksty znajdujemy u św. Pawła, zwłaszcza w jego pouczeniach skierowanych do szafarzy Ewangelii (1 Kor 3, 5–17). Materiałami, z których ci szafarze chcą zbudować świątynię Boga, jaką jest wspólnota wiernych, mogą być złoto i srebro, ale również drewno i słoma, które nie wytrzymają ogniowej próby Sądu. Pomyślmy choćby o tych rozmaitych zafalszowaniach Słowa Bożego (2 Kor 2, 17; 4, 1), z jakimi spotykał się św. Paweł, wynikających zwłaszcza z faktu istnienia judeochrześcijan, które to zafalszowania apostoł nazywa niekiedy „ludzką tylko tradycją” (Kol 2, 8)ⁱ i „oszustwem ze strony ludzi” (Ef 4, 14)ⁱⁱ.

Te potępienia mają straszliwą wagę. Ale czy wolno, mówiąc egzegetycznie, ekstrapolować słowa naszego Pana, wrywając je z ich kontekstu – czy w ogóle z jakiegokolwiek kontekstu – i przenosząc je w kontekst polemiki protestanckiej oraz próbując je wykorzystać do rozstrzygnięcia jakiegoś konfliktu, do którego tak naprawdę się nie odnoszą? Tekst Ewangelii wskazuje, że mogą istnieć złe tradycje lub złe sposoby posługiwania się zasadą tradycji. Nie ma natomiast na względzie, a więc i nie osądza, samej zasady tradycji. Zaś inne słowa Jezusa, przeciwnie, zakładają tę zasadę i ją uświęcają. Tkwi ona w samym centrum misji apostołskiej: „Idźcie więc i pozyskujcie uczniów we wszystkich narodach! [...] Nauczajcie ich, aby zachowywali wszystko, co wam nakazałem”¹⁶. Jednakże ta tradycja, będąca aktem posługi, przekazuje Objawienie Boże, nie zaś reguły ludzkie. Owo „wszystko, co wam nakazałem” jest niezwykle szerokie. Obejmuje Objawienie w sensie ścisłym (zwłaszcza Objawienie Ojca), przykazania Pana (w tym również te, które dotyczą sakramentów i modlitwy: „udzielajcie im chrztu”ⁱⁱⁱ, „czyńcie to na moją

---

do wyznania mojeszowego”, jak i „chwytać się słów, nie sensu” (przyp. tłum.).

- i. „Biblia Jerozolimska”, Poznań 2006, oparta na tekście piątego wydania „Biblii Tysiąclecia”, Poznań 2000 (przyp. tłum.). Dalej jako BJ.
- ii. Według BJ (przyp. tłum.).
- iii. Mt 28, 19 (przyp. tłum.).

pamiętkę”ⁱ, „dlatego wy tak się módlcie [...]”ⁱⁱ) oraz sens Pism odnoszący się do samego Chrystusa...

ŚWIĘTY PAWEŁ I TRADYCJA¹⁷

Święty Paweł z powiązanych ze sobą aktów przekazywania i przejmowania, a następnie zachowywania określonego nauczania – czyli z samej zasady tradycji – wyraźnie uczynił regułą budowania wspólnot chrześcijańskich przez posługę apostołską (lub wywodzącą się od apostołów). Jest ona tak silnie widoczna w jego pismach, że „można uznać św. Pawła za teologa tradycji”¹⁸. Jego listy, z wyjątkiem pasterskich, powstały jeszcze zanim spisano pierwsze Ewangelie. Odsyłają nas one do tego momentu, o którym Martin Dibelius powiedział: „na początku był kerygmat”ⁱⁱⁱ – choć równie dobrze mógł napisać: „na początku była tradycja” albo „na początku był Kościół” (misja apostołska).

U św. Pawła znajdujemy całe słownictwo żydowskiej zasady tradycji¹⁹. Ale czyż nie wychowywał się on w faryzejskim ideale recepcji i nieskazitelnego przekazu tych komentarzy i praktyk, które składały się na „tradycje jego przodków” (por. Ga 1, 14)? Jednakże św. Paweł, zachowując formalną strukturę żydowskiej zasady tradycji, zarazem odnawia ją, uznając ją za przekaz Ewangelii niosącej zbawienie, dostrzegając w niej działanie Ducha Świętego oraz czyniąc Jezusa Chrystusa jej treścią i zarazem zasadą pochodzenia (stojącym za nią autorytetem).

Od początku też Paweł czyni z aktów przekazywania (παράδοσις) i przyjmowania (παράλαμβάνειν) lub zachowywania i strzeżenia

i. Łk 22, 19 (przyp. tłum.).

ii. Mt 6, 9 (przyp. tłum.).

iii. M. Dibelius, *Die alttestamentlichen Motive in der Leidensgeschichte des Petrus- und des Johannes-Evangeliums*, w: *Abhandlungen zur semitischen Religionskunde und Sprachwissenschaft*. Wolf Wilhelm Grafen Von Baudissin Zum 26. September 1917, red. W. Frankenberg, F. Küchler, Gießen 1918 (Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft, 33), s. 146 (przyp. red.).

(κατέχειν, κρατεῖν) sam wątek czy też prawo porządku wiary, poprzez które budowane są wspólnoty²⁰.

Treść tej „tradycji” jest dwojaka²¹. Z jednej strony, obejmuje ona samo orędzie wiary, które trzeba przyjąć jako słowo Boga²². W całości jest ono ześrodkowane na śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa — św. Paweł, w sposób dobrze korespondujący z zakończeniem Ewangelii według św. Łukasza, przedstawia to misterium paschalne jako centrum i sens całej historii zbawienia. Jednakże sens ten zostanie przed nami odsłonięty dopiero przez Ducha Świętego, czyli przez samego dającego się nam poznać Pana (por. 2 Kor 3, 12–18; 1 Kor 12, 3).

Oprócz tej istoty przesłania wiary, Paweł „przekazuje” również wspólnotom reguły dotyczące ich wewnętrznej dyscypliny lub zachowania chrześcijańskiego („pareneza”)²³. Lecz powinniśmy wystrzegać się nieświadomego transponowania na to rozróżnienie między przesłaniem wiary a regułami postępowania łatwo wprowadzanego dziś, przynajmniej na Zachodzie, rozróżnienia między wiarą a dyscypliną. Wśród poleceń, jakie „przekazuje” apostoł, są takie, które pochodzą od Chrystusa, a więc odrzucenie ich równałoby się odrzuceniu Boga (1 Tes 4, 1.7); są i takie, które odzwierciedlają reguły postępowania przyjęte przez „świętych”, czyli panujące w Kościołach Judei, bezpośrednio wywodzących się z działalności Dwunastu, zwłaszcza Piotra²⁴ (na przykład reguły dotyczące nakrycia głowy lub milczenia kobiet: 1 Kor 11, 3–16ⁱ; 14, 34); są wreszcie i takie zasady, które ustanowił sam Paweł, czyniąc to jednakże „w imię naszego Pana Jezusa Chrystusa” (por. 1 Tes 4, 1–2; 2 Tes 3, 6.12).

Nie należy zatem na siłę rozdzielać u św. Pawła „tradycji” wiary paschalnej i „tradycji” apostoelskich reguł postępowania. Jedne i drugie „budują” wspólnotę. Jedne i drugie wspólnie tworzą prawdziwą relację religijną, jaką wierni powinni mieć z Bogiem w Chrystusie. Święty Paweł naucza wspólnoty „swoich dróg w Chrystusie Jezusie” (por. 1 Kor 4, 17). W jego „tradycji” chodzi o „przyjęcie Chrystusa Jezu-

i. W oryginale 1 Kor 3, 16 (przyp. red. nauk).

sa”, żeby „dalej w Nim postępować” (por. Kol 2, 6; por. też 1 Kor 11, 2). Według Pawła, prawdziwej relacji religijnej nie określa tylko „jego Ewangelia”. Określa ją — już na poziomie tego, co podstawowe — wiara, którą przejął i którą przekazuje, lecz określa ją również zachowania, których wzorem są apostołowie i pierwsze wspólnoty judejskie. Chodzi o to, aby wszyscy „mogli wraz ze wszystkimi świętymi pojąc, czym jest szerokość i długość, wysokość i głębokość” i aby „zostali napełnieni całą pełnią Boga” (Ef 3, 18–19). „Ze wszystkimi świętymi” ostatecznie znaczy: „z apostołami” (por. Ef 3, 2–6; Kol 1, 26–27). Paweł sam był apostołem poprzez swe szczególne powołanie i szczególne objawienie się mu Chrystusa uwielbionego; a jednak uczynił wszystko, żeby zachowywać wspólnotę z Jerozolimą, z Dwunastoma, z „filarami”ⁱ, z Kefasem²⁵. Istotną treścią tego, co przekazuje, a więc jego „tradycji”, jest prawdziwa relacja religijna. To dlatego, zgodnie już z typem i duchem Starego Testamentu, imperatywy postępowania mieszają się tu z indykatywami wiary. Jednakże dwa porządki tej „tradycji” nie znajdują się całkowicie na tej samej płaszczyźnie: fakty i doktryny *de Christo*, będące przedmiotem kerygmatu, mają charakter absolutny i niewzruszony, „fundamentalny” (zob. 1 Kor 3, 10; Ga 1, 6n) — nie mają go zaś reguły postępowania ustanowione przez apostołów, prowadzonych przez Ducha Świętego, które to reguły, jak można się spodziewać, na przestrzeni historii będą mogły ulegać zmianom lub przynajmniej będzie ich przybywać w odpowiedzi na życiowe potrzeby Kościoła.

Jeśli chodzi o autorytet tkwiący u źródeł tej „tradycji” i nadającej jej wartość, to zwróćmy uwagę, że św. Paweł — mówiąc o ustanowieniu Eucharystii — stwierdza, iż on sam „otrzymał” od Pana to, co dalej „przekazał” (1 Kor 11, 23; odnośnie do całości Ewangelii głoszonej przez Pawła por. Ga 1, 12). Wiele dyskutowano na temat ogólnego sensu tej formuły, *apo tu Kyriu*. Wyrażenie to wskazuje nie tyle na bezpośredniość tego przekazu (wtedy bardziej na miejscu byłoby słowo *para*, jednak nie zawsze zważa się na subtelną różnicę

i. Ga 2, 9 (przyp. tłum.).

między tymi przyimkami), lecz raczej na jego pochodzenie od samego źródła. Z drugiej strony, wszystko w eucharystycznym ustępie Listu do Koryntian wskazuje na to, że św. Paweł otrzymał tę tradycję nie przez bezpośrednie objawienie Pana w chwale, lecz od apostołów, którzy uczestniczyli w Ostatniej Wieczerzy²⁶. Zatem użyte w tym fragmencie wyrażenia każą nam przyjąć równocześnie dwa sposoby myślenia, które na pozór wzajemnie się wykluczają: przekonanie o aktualności objawiającego działania Pana (które utożsamia się z działaniem Jego Ducha) oraz uznanie, że przekaz ten jest zarazem ludzki, apostolski²⁷.

U św. Pawła bardzo silne podkreślanie przekazu apostolskiego łączy się z dominującą świadomością faktu, że to sam Pan dokonuje wszystkiego w swoim Kościele. Tę świadomość można historycznie i egzegetycznie wiązać z osobistym doświadczeniem Pawła, którego powołanie, działalność apostołska i sama Ewangelia (Ga 1, 11n) pochodzą bezpośrednio od Chrystusa uwielbionego, a zatem — jak można równie dobrze powiedzieć — od Ducha Świętego. Jednakże przekonanie, że przekaz historyczny i bezpośrednie działanie Pana dokonują się równocześnie, jest w ogóle stale obecne w teologii chrześcijańskiej. Każdy choć trochę obyty ze starożytnymi tekstami wie, że obca im jest nasza nowożytna idea, która rozróżnia — a nawet dopuszcza możliwość ich rozłączenia — przyczynę natury czysto historycznej oraz rolę czyjejs aktualnej obecności lub odpowiedzialności, a więc autorytetu. Na przykład, według myślenia nowożytnego Chrystus założył Kościół, ustanowił sakramenty. Według starożytnych — a do tej kategorii włączamy nasze średniowiecze — Chrystus jest „autorem” (*auctor*) sakramentów i wszystkiego, co stanowi Kościół, to znaczy jest On kimś zawsze w nich aktualnym i w tym sensie bezpośrednio za nie odpowiedzialnym. Starożytni oczywiście wiedzieli, że mają one pewne źródło historyczne, jednak to źródło interesowało ich mniej niż stojący za nimi autorytet — zawsze obecny i aktualnie działający w tym, co zachowywali i czym żyli.

Zrozumiała jest doniosłość tych zagadnień dla nauczania o apostołskości, tradycji, a także Piśmie Świętym. Dla św. Pawła Chrystus jest obecny i aktywny w swoim Ciele, którym jest Kościół. Tak samo istotni dla późniejszych pokoleń chrześcijan są apostołowie, co w niczym nie umniejsza roli Chrystusa i Jego Ducha Świętego. Zatem na poziomie apostołów tradycja ukazuje nam się jako połączenie następstwa czasowego, mającego naturę historyczną, oraz aczasowej czy też ponadczasowej obecności, mającej zawsze aktualny charakter.

ŚWIĘTY ŁUKASZ I ŚWIĘTY JAN. TRADYCJA

Niewątpliwie, to szczególna sytuacja i osobiste doświadczenia św. Pawła, bardziej niż jego przekonanie o bliskości paruzji, sprawiały, że postrzegał on swoją posługę i życie Kościoła jako pozostające pod bezpośrednim działaniem Pana w chwale: to właśnie do Niego, czyli do Tego, w którym daje nam uczestnictwo *Pneuma*, św. Paweł bezpośrednio odnosił „tradycję”, na którą się powoływał²⁸. Święty Łukasz natomiast, tak przenikliwy i rozważny w eklezjologii, którą odczytuje i przedstawia nam w *Dziejach Apostolskich*, wyraźnie różni między dziełem Jezusa historycznego i dziełem Uwielbionego, poświęcając im dwie różne księgi; dokładnie precyzuje też status czasu Kościoła, zawartego pomiędzy wniebowstąpieniem Chrystusa (czterdzieści dni po Jego zmartwychwstaniu) a nieznaną nam chwilą, wyznaczoną przez Ojca na ostateczne wypełnienie (Dz 1, 8; 3, 21). Dlatego też Łukasz uwzględnia istnienie „tradycji”, której treścią są *acta, dicta et passa Christi in carne*, poświadczone przez Dwunastu (por. Łk 1, 2, καθώς παρέδωσαν ημίν, oraz funkcje apostołskie opisane w Dz 1, 21–22; 4, 20; 10, 37–41). Kościół *Dziejów Apostolskich* od początku do końca buduje się przez wiarę, która przyjmuje, a potem strzeże tego, co przekazali pierwsi świadkowie, wybrani i posłani z tą misją. Tradycja, świadectwo i posłannictwo są ze sobą powiązane (por. Łk 24, 44–49; Dz 1, 1–8).

INDEKS OSÓB

- Abelly Louis, 369
Achery Jean-Luc d', 208, 210
Adam Alfred, 145
Adam Karl, 343, 366, 389
Agaton, św., 74, 130, 175, 356, 367
Agellius, 202
Agobard z Lyonu, św., 213
Alan z Lille, bł., 222
Aland Kurt, 157, 158, 160
Alanus Anglicus, 351
Albert Wielki, św., 154, 198, 203,
207, 209, 236–238, 305
Aleksander III, 200, 227, 243
Aleksander VIII, 365
Aleksander z Hales, 238
Aleksy I Komnen, 176
Alfaro Juan, 305
Alfons de Castro, 174, 221, 277, 287,
289, 300–302
Alfons Tostado, 173, 228
Allo Ernest Bernard, 50
Almain Jakub (Jacques Almain de
Sens), 142
Alszeghy Zoltan, 240
Altaner Berthold, 344, 391
Amalary z Metz, 160
Amann Émile, 131
Ambrozjaster, 209, 240
Ambroży Autpert, św., 238
Ambroży Catharinus, 85, 140, 143,
221, 267, 292, 300
Ambroży, św., 75, 111, 112, 120, 121,
131, 154, 158, 161, 209, 210, 212,
227
Amorós Léon, 198
Anastazy Bibliotekarz, 202
Anastazy Synaita, św., 111
Anastazy z Tesaloniki, 206
Anciaux Paul, 161
Andersen Wilhelm, 261
Androustos Christos, 234
Aner Karl, 370
Antoine Gabriel, 368
Antoni Pustelnik, św., 147
Antoni z Kordoby, 199
Anzelm z Canterbury, św., 176, 187,
188, 202, 204, 283
Anzelm z Havelbergu, 201, 208,
211, 241, 296
Anzelm z Laon, 188, 189, 222
Arampatzoglou Gennadios M., 234
Arnauld Antoine, 315

INDEKS OSÓB

- Arnold z Bonneval, 188, 300
 Arnou René, 184
 Arnulf z Orleanu, 206
 Arquillère Henri Xavier, 219
 Arseniew Mikołaj, 232
 Arystydes z Aten, 159
 Asmussen Hans, 269
 Astring Ragnar, 52, 97, 152
 Atanazy Wielki, św., 75, 104, 130,
 132, 175, 184, 195, 212
 Atkinson Geoffroy, 260
 Aubert Roger, 238, 381, 382, 387
 Audet Jean-Paul, 145
 Auer Johann, 361
 Augustyn, św., 52, 72, 75, 77, 82, 83,
 87, 90, 94, 101, 106, 112, 113,
 116, 120, 121, 130, 133, 134,
 136–138, 141, 143, 146–149, 153,
 154, 156, 157, 159, 161, 173, 185,
 188, 190, 201, 204, 213, 217, 221,
 222, 224, 227, 228, 235, 237, 267,
 277, 292, 294, 315, 338, 358, 361,
 379
 Autolik, 182
 Auvray Paul, 46, 150, 158
 Auzou Georges, 151
- Bacher Wilhelm, 46
 Bachiarusz, 112
 Bacht Heinrich, 204, 231, 238, 267
 Bacon Roger, 189, 203, 237
 Baehrens Willem Adolf, 123, 125,
 131, 135
 Bainvel Jean Vincent, 329, 374–377,
 380, 383, 389
- Bakhuizen van den Brink Jan
 Nicolaas, 117, 118, 219, 260, 280,
 362
 Balić Carlo, 380
 Bañez Dominik, 290
 Bardy Gustave, 47, 119, 121, 126,
 157, 197, 204, 238, 239
 Baron Arkadiusz, 16, 143
 Barre André de la, 342, 388
 Barrett Charles Kingsley, 50–52,
 152
 Barré Henri, 188
 Barth Karl, 94, 149, 252, 253, 271
 Barth Peter, 262
 Barthélémy Dominique, 151
 Bartmann Bernhard, 328, 330, 374,
 377
 Bartz Wilhelm, 386
 Bartłomiej Arnoldi z Usingen, 353
 Barlaam z Kalabrii, 176
 Baudin Émile, 225
 Baudry Léon, 224
 Baumgartner Charles, 366, 381, 383
 Baur Ferdinand Christian, 344, 390
 Bavaud Georges, 229
 Bazianus, 224
 Bazin Gustave, 382
 Bazyli Wielki, św., 73, 76, 77, 81, 84,
 87, 133–135, 147, 190, 204, 260,
 277, 293
 Beatus z Liébany, 240
 Beer Georg, 45
 Bejze Bohdan, 221
 Belet Pierre, 381

INDEKS OSÓB

- Bellarmin Robert, św., 89, 95, 142,
150, 194, 283, 284, 290, 293, 295,
297, 298, 300, 317, 329, 379, 387
- Beltrán de Heredia Vicente, 229,
303, 353
- Benedykt III, 356
- Benedykt z Nursji, św., 202, 207
- Benoit Pierre, 47, 151, 223, 390
- Berges Wilhelm, 358
- Bernard od Matki Bożej, 53
- Bernard z Clairvaux, św., 101, 117,
147, 148, 154, 155, 211, 218, 222
- Bernardyn ze Sieny, św., 223
- Bernold z Konstancji, 215
- Berrouard Marie-François, 51
- Bertano Piotr, 88, 278, 296, 303
- Bertrams Wilhelm, 361
- Betz Johannes, 16, 146
- Beumer Johannes, 119, 126, 212,
217, 224, 284, 293, 297, 353, 380
- Beza Teodor, 101, 155, 247, 265, 266
- Bieda Ignacy, 296, 386
- Biel Gabriel, 170, 218, 225, 226, 292
- Bihlmeyer Karl, 111
- Billerbeck Paul, 99, 154
- Billot Louis, 330, 342, 343, 377-379,
389
- Biluart Charles René, 313, 328, 363,
368, 376
- Birch T. Bruce, 200
- Bloch Renée, 46
- Blondel Maurice, 341-343, 387, 388
- Bober Andrzej, 112
- Bodin Jean, 310
- Boharczyk Paweł, 337
- Bolszakow Sergiusz Nikołajewicz,
232
- Bonald Louis de, 325
- Bonawentura, św., 139, 147, 148,
154, 189, 198, 218, 237, 239, 240
- Bonifacy I, 355
- Bonifacy VIII, 310
- Bonifacy Winfrid, św., 356
- Bonsirven Joseph, 47, 99, 150, 154
- Bonucci Angelo Augustyn, 278,
281, 303
- Bonwetsch Gottlieb Nathaniel, 122
- Borgnet Auguste, 154, 198, 207, 209,
236-238, 305
- Borowski Andrzej, 147
- Bossuet Jacques-Bénigne, 223, 251,
257, 271, 300, 315, 316, 371, 384,
385, 387
- Bouillard Henri, 149
- Bouyer Louis, 115, 124, 150, 151
- Boycott W.S., 268
- Braun François Marie, 47
- Bremond Henri, 161
- Brewer John Sherren, 189, 237
- Brière Maurice, 111
- Brillant Maurice, 302
- Brown Raymond Edward, 259, 390
- Brunhes Gabriel, 115
- Bruno z Segni, św., 204
- Bruston Henry, 268
- Brzeska Izabela, 233
- Bucer Marcyn, 299
- Büchsel Friedrich, 48
- Bułgakow Sergiusz, 232-234
- Burghardt Walter J., 158
- Butler Cuthbert, 381

INDEKS OSÓB

- Cabrol Fernand, 15, 143
 Callewaert Camillus, 138, 144
 Calovius Abraham, 257, 271
 Calvi Jean, 261, 300
 Cambier Jules, 111, 150
 Cambon Jules, 382
 Camelot Pierre-Thomas, 132, 158
 Campeggio Tomasz, 277
 Cano Melchior, 88, 141, 216, 295,
 379, 384
 Capelle Bernard, 138, 144
 Carlyle Alexander James, 359, 361,
 368
 Carlyle Robert Warrant, 359, 361,
 368
 Carrez Maurice, 269
 Casel Odo, 149
 Caselli Tomasz, 89, 295
 Caspar Erich, 201, 357
 Cassien, 233
 Castelli Enrico, 147
 Celestyn I, św., 53, 134, 137, 215,
 355
 Cerfaux Lucien, 17, 47–52, 150
 Cervini Marcelin (Marcelin II), 88,
 276–278, 280, 287, 292, 294–296
 Chadwick Henry, 159
 Chadwick Owen, 271, 305, 371, 384,
 385, 387
 Chaillet Pierre, 369
 Charlier Célestin, 151
 Charlier Louis, 334, 380, 384
 Chateaubriand François-René, 370
 Chemnitz Martin, 141, 248, 249,
 266, 267, 295
 Chenu Marie-Dominique, 147, 188,
 220, 334, 384
 Chomiakow Aleksiej Stiepanowicz,
 177–179, 232–234
 Cochläus Johannes, 156, 278, 286,
 289, 299, 302
 Colson Jean, 120
 Congar Yves, 46, 52, 117, 130, 146,
 217, 219, 221–223, 225, 232, 233,
 259, 263, 267, 269, 298, 304, 361,
 365–367, 369, 372, 380, 386, 390,
 391
 Conybeare Frederick Cornwallis,
 135
 Conzelmann Hans, 51
 Conzemius Victor, 366
 Coppens Joseph, 151, 383, 390, 391
 Corbett James A., 219
 Corson Robert, 200, 239
 Coste Jean, 46
 Cottiaux Jean, 202
 Courtecuisse Jan, 170, 226, 230, 292
 Coustant Pierre, 215
 Crehan Joseph Hugh, 156
 Cristiani Léon, 259, 260
 Croft Robert, 229
 Cross Frank Leslie, 157, 158, 160
 Cruice Patricius, 116
 Crusius Martin, 231
 Cullmann Oscar, 48, 50, 67–72, 100,
 101, 121, 128, 144, 155, 364, 391
 Curtius Ernst Robert, 147, 260
 Cyprian, św., 56, 57, 59, 64, 65, 81,
 105, 106, 116–120, 127, 134, 135,
 137, 184, 205, 213, 240, 300, 354

INDEKS OSÓB

- Cyryl Aleksandryjski, św., 104, 130,
132, 134, 175, 185, 210, 212, 239,
283
- Cyryl Antiocheński, 132
- Cyryl Jerozolimski, św., 121, 125,
184, 190
- Czizewski Dymitr, 232
- Daillé Jean, 257, 271
- Dalberg-Acton John, 385
- Damazya I, 206
- Daniélou Jean, 111, 150, 152, 156
- Dante Alighieri, 169, 219, 314
- Darbyshire John Russel, 157
- Datner Szymon, 45
- Davey Francis Noel, 51, 152
- David Marcel, 362
- De Groot J. Vincenz, 328, 374, 376,
383
- De Meyer Albert, 365
- De Pauw Frans, 115
- De Vooght Paul, 187, 189, 217–219,
224, 227, 228, 284
- Decencjusz z Gubbio, 82
- Decker Bruno, 225
- Deneffe August, 48, 56, 129, 130,
134, 291, 294, 295, 297, 330, 332,
335, 354, 368, 374, 376–379, 381,
384
- Denzinger Heinrich, 15, 131, 132,
137, 139, 141, 142, 206, 218, 231,
291, 296, 298, 301, 302, 333, 354,
355, 357, 358, 365, 367, 372–374,
381–383, 387, 389, 391
- Dettloff Werner, 149
- Devresse Robert, 158
- Dibelius Martin, 29
- Dieckmann Hermann, 330, 332,
378, 381
- Diestel Ludwig, 157
- Dillenschneider Clément, 199, 365,
380, 390
- Dillistone Frederick William, 115,
261
- Dionizy z Aleksandrii, św., 81, 135,
184
- Dobmayer Marian, 145
- Dobschütz Ernst von, 157
- Dodd Charles Harold, 52, 95, 97,
150, 152, 154, 268
- Dölger Frans J., 144, 354
- Döllinger Ignaz von, 316–318, 340,
366, 367
- Donat, 130
- Donato Bernardin, 133
- Douglas John Albert, 234
- Draguet René, 130, 302, 380
- Drey Johann Sebastian von, 320,
322, 369
- Driedo Jan, 86, 88, 140, 143, 145,
192, 200, 235, 237, 241, 276, 278,
284, 286, 292–294, 297, 299, 303,
353, 363, 378
- Du Cange (Charles du Fresne), 235
- Dubarle André-Marie, 145
- Duchesne Louis, 207
- Dunin-Borkowski Stanisław, 390
- Dupanloup Félix, 382
- Dupont Jacques, 124, 150
- Durand Guillaume Młodszy, 357
- Durand z Saint-Pourçain, 149, 224,
225, 352

INDEKS OSÓB

- Ebeling Gerhard, 129, 268
 Eck Jan Mayer von, 86, 140, 224,
 261, 286, 289, 297, 302
 Edwall Pehr, 268
 Eilers Erwin, 149
 Ellis E. Earl, 150, 152
 Émery Pierre-Yves, 260, 264
 Engnell Ivan, 21, 45
 Epifaniusz z Salaminy, św., 76, 77,
 82, 133, 136
 Esposito Mario, 226
 Eulogiusz Aleksandryjski, św., 205
 Eustacjusz, 230
 Eutymiusz Zigaben, 176, 177
 Euzebiusz z Cezarei, 73, 117, 120,
 123, 126, 127, 133, 135, 354
- Faber Jan, 239
 Fabian, 89
 Farnese Aleksander, 295, 296
 Farrar Frederic William, 157
 Feltoe Charles Lett, 184
 Fénelon, 300, 320, 321, 324, 357,
 369, 371
 Féret Henri-Marie, 53
 Fessler Joseph, 131
 Feuillet André, 390
 Figgis John Neville, 361
 Filaret (Gumilewski), 234
 Filewski Ioann, 234
 Filip Piękný, 309
 Filograssi Giuseppe, 330, 379, 391
 Fisher Jan, św., 47, 142, 205, 239,
 278, 286, 297, 298
 Flesseman-Van Leer Ellen, 115, 122,
 124, 159
- Florowskij Gieorgij, 232
 Focjusz I, 200, 231, 356
 Formozus, 167
 Foster Kenelm, 148
 Franciszek Salezy, św., 300
 Franzelin Johannes Baptist, 194,
 300, 325–329, 339, 373–375, 378,
 384, 391
 Fresne Charles du, *zob.* Du Cange
 Friedberg Emil, 137, 160, 199, 218,
 220, 222, 238, 241, 242, 267, 293,
 349, 350, 355
 Fries Heinrich, 16, 146, 384
 Fryderyk I Barbarossa, 309
 Fryderyk II, 309, 319
 Funk Franz Xaver von, 52, 111
- Galloway Allan Douglas, 268
 Gandulf, 200
 Gansfort Wessel, 228
 Gardeil Ambroise, 342, 375, 383,
 388
 Garin Eugenio, 147
 Garvin Joseph N., 219
 Gąsiorowski Stanisław, 362
 Gasser Vincent, 381
 Gatin Nicolas, 366
 Gavin Frank, 234
 Gebhard z Salzburga, 210
 Geenen Gottfried, 218
 Geiselmann Josef Rupert, 16,
 49–52, 133, 140, 143, 145, 146,
 281, 282, 291, 297, 338, 366, 369,
 371, 372, 386, 387
 Gelazy I, św., 267, 355
 Gelin Albert, 46, 150–152

INDEKS OSÓB

- Geraets Theodore F., 128
 Gerard z Bolonii, 169, 173, 224, 228
 Gerbert z Aurillac (Sylwester II),
 207, 210
 Gerhard Johann, 257, 271
 Gerson Jan, bl., 170, 171, 191, 199,
 212, 222, 224, 226, 230
 Ghellinck Joseph de, 197, 199–201,
 219, 222, 223, 237
 Giacomelli Jakub, 287, 301
 Gierens Michael, 344, 390
 Gilbert George Holley, 157
 Gils Felix, 51
 Gilson Étienne, 72, 147, 221
 Gits Adolphe, 365, 368, 380
 Giuriato Giacinto M., 291
 Gmelin Ulrich, 117
 Goguel Maurice, 268
 Goldast Melchior, 191, 225
 Goldbacher Alois, 137
 Gondon Jules, 379
 Goppelt Leonhard, 49, 51, 151
 Görres Johann Joseph von, 321, 370
 Gotti Vincenzo Ludovico, 313, 363
 Goyau Georges, 269
 Göze Johann Melchior, 370
 Grabar André, 231
 Grabmann Martin, 219, 230
 Gracjan, 204, 213, 215, 222, 238,
 245, 277, 350, 355, 358
 Grandmaison Léonce de, 388
 Gratieux Albert, 232
 Greenslade Stanley Lawrence, 104,
 105, 158, 159
 Grelot Pierre, 390
 Grillmeier Alois, 231, 267
 Grocjusz Hugo, 257
 Gropper Jan, 143, 260, 286, 297, 299
 Groß Christian, 370
 Gründer Karlfried, 147
 Grundmann Herbert, 259
 Grzegorz Akyndyn, 176
 Grzegorz VII, św., 201, 239, 309, 357
 Grzegorz Wielki, św., 151, 154, 159,
 160, 163, 186, 198, 222, 225, 227,
 239, 265, 298, 349
 Grzegorz XVI, 308, 373
 Grzegorz z Nazjanu, św., 73, 132
 Grzegorz z Nyssy, św., 73, 120, 130,
 132, 134, 204
 Grzegorz z Rimini, 191
 Guelluy Robert, 260, 303
 Guéranger Prosper, 374
 Guérard des Lauriers Michel-Louis,
 238, 369
 Guibert Joseph de, 223, 236
 Guidi Filippo Maria, 333
 Guignebert Charles, 129
 Guillet Jacques, 158
 Guitton Jean, 270, 371, 384
 GUSDORF Georges, 260
 Gwidon Terreni, 173, 228
 Gwidon z Baisio, 351
 Gwidon z Orchelles, 200
 Hadrian II, 356
 Hamer Jérôme, 270
 Hanson Richard Patrick Crosland,
 116, 127
 Hardt Hermann von der, 229
 Harent Stanislas, 342, 377, 388
 Harl Marguerite, 126, 147, 275

INDEKS OSÓB

- Harnack Adolf von, 57, 117, 265,
370
- Hartel Wilhelm von, 120, 126, 135,
205, 240
- Harvey William Wigan, 52, 116,
119–121, 123–129, 135, 182, 190,
201, 240
- Hastings James, 157
- Hauck Albert, 157, 235, 384
- Hayman Eric, 268
- Hazard Paul, 271, 387
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich,
178, 232
- Hegezy, św., 66
- Heiler Friedrich, 365, 384
- Heinrici Georg, 157
- Hemmer Hippolyte, 366
- Hempel Johannes, 156
- Henryk VIII, 142, 292, 297
- Henryk de Marsiac, 352
- Henryk Totting z Oyty, 170, 225
- Henryk z Gandawy, 169, 173, 211,
216, 224, 228, 352
- Henryk z Lozanny, 101, 226
- Herborn Mikołaj, 276, 303
- Hergang Karl Theodor, 266
- Herrada z Landsbergu, 148
- Herweusz z Bourg-Dieu, 240
- Hessen Johannes, 270
- Hettinger Franz, 328, 374
- Hieronim ze Strydonu, św., 82, 88,
136, 137, 184, 185, 201, 222, 227
- Hilary z Poitiers, św., 111, 125, 132
- Hinkmar z Reims, 206, 215, 239,
356, 357
- Hinschius Paul, 206, 220, 358
- Hipolit Rzymski, św., 58, 61, 67, 75,
111, 116, 122, 123, 126, 127, 143,
182, 183
- Holcot Robert, 191
- Holl Karl, 264, 271
- Holstein Henri, 115, 116, 122, 124,
292
- Honoriusz z Autun, 188, 204
- Hontheim Josef, 376
- Hormizdas, św., 355, 356
- Hoskyns Edwyn Clement, 51, 152
- Hozjusz Stanisław, 89, 142, 295, 368
- Hübner Friedrich, 268
- Huby Joseph, 47
- Hugo z Saint-Cher, 238
- Hugo ze św. Wiktora, 148, 160, 167,
188, 203, 222, 236, 239
- Huguccio, 200
- Huhn Josef, 158
- Hull Robert, 291
- Humbert Auguste, 228, 264
- Hus Jan, 140, 169, 172, 216, 223,
227, 243, 259, 262, 314
- Idzi Rzymianin, 149
- Ignacy Antiocheński, św., 57, 105,
117, 158, 159, 213, 304
- Ignacy I, 200
- Innocenty I, św., 82, 136, 355
- Innocenty III, 199, 200, 215, 218,
241, 242
- Innocenty IV, 207, 350
- Ireneusz z Lyonu, św., 52, 55, 56, 58,
61–64, 66, 72, 75, 76, 80, 111,
115–127, 129, 135, 143, 146, 160,
181, 182, 190, 201, 240, 307, 378

INDEKS OSÓB

- Ivanka Endre von, 233
 Iwo z Chartres, św., 160, 349
 Izidor z Peluzjum, św., 239
 Izidor z Sewilli, św., 147, 149, 160,
 163, 225, 240, 298
- Jacquin Mannes, 342, 389
 Jaffé Philipp, 16, 136, 206, 220, 240,
 355, 356
 Jakowienko Borys, 232
 Jakub z Viterbo, bł., 219
 Jan VIII, 206, 213, 309, 356
 Jan XXII, 169, 170, 173, 225, 310,
 351
 Jan Antiocheński, 132
 Jan Chryzostom, św., 77, 82, 133,
 136, 184, 283
 Jan Damasceński, św., 77, 84, 87,
 133, 139, 143, 163, 176, 177, 190,
 204, 205, 230, 231
 Jan Diakon, 160
 Jan Duns Szkot, bł., 169, 191, 216,
 221, 225, 241
 Jan Italos, 176
 Jan Kasjan, św., 121, 134
 Jan Niemiec, 200, 350
 Jan od Krzyża, św., 53
 Jan Szkot Eriugena, 186
 Jan z La Rochelle, 240
 Jan z Mont-Saint-Éloi, 223
 Jan z Raguzy, 230
 Jan z Salisbury, 352
 Janelle Pierre, 229
 Jedin Hubert, 140, 291, 293
 Jeremias Joachim, 268
 Jonas Hans, 237
- Jonasz z Orleanu, 204, 205
 Jouassard Georges, 120, 144, 158,
 231
 Journet Charles, 255, 269, 376
 Jousse Marcel, 27, 48
 Jugie Martin, 235
 Juliusz II, 239
 Jundt Pierre, 270
 Justyn Męczennik, św., 62, 118, 123,
 129, 159
 Justynian, 230, 285
- Kajetan (Tomasz de Vio), 140, 200,
 225, 226, 235, 261, 304, 317, 353,
 375
 Kalinkowski Stanisław, 143
 Kalwin Jan, 101, 155, 228, 245, 247,
 252, 257, 261–267, 284, 288, 289,
 302, 314
 Kamieńska Anna, 45
 Kanizjusz Piotr, św., 77, 89, 142,
 283, 297, 298, 368
 Karmiris Ioannis N., 234
 Kasjodor, 94, 149
 Kattenbusch Ferdinand, 120, 122,
 144, 313, 363
 Keienburg Fritzhermann, 157
 Kerkvoorde Augustin, 386
 Kern Fritz, 368
 Kerrigan Alexander, 47, 158
 Kilber Heinrich, 384
 Kirch Conradus, 16, 135, 136, 155
 Kittel Gerhard, 46, 48
 Klein-Schmeink Hermann, 205, 239
 Klemens Aleksandryjski, św., 58,
 62, 72, 75, 76, 81, 116, 119,
 122–124, 126, 181, 183

INDEKS OSÓB

- Klemens Rzymiski, św., 57, 104–106,
117, 155, 158, 160
 Klomps Heinrich, 192, 299
 Klostermann Erich, 58, 183
 Koch Josef, 191
 Koch Wilhelm, 291, 293, 295
 Koetschau Paul, 116, 117, 119, 127,
183
 Kohlmeyer Ernst, 46
 Kondracki Andrzej, 46
 Konstantyn, 213, 244
 Konstantyn V Kopronim, 230
 Koolmeister Richard, 157
 Korolevski Cyrille, 231
 Koster M. Dominikus, 380
 Koyré Alexandre, 232
 Kremer Jacob, 157
 Kroll Wilhelm, 230, 298
 Kropatscheck Friedrich, 140, 217,
219, 225, 227, 228, 259, 353
 Kroymann Emil, 127, 129, 182, 183
 Kügelgen Constantin von, 227
 Kuhn Johannes Evangelist von,
145, 338, 340, 342, 386, 387
 Kümmel Werner Georg, 47, 48

 La Bonnardière Anne-Marie, 157,
160
 La Haye Jean de, 223
 La Potterie Ignace de, 52
 La Rive Théodore de, 255, 270
 Laak Hermann van, 134
 Labriolle Pierre de, 116
 Lachat François, 300
 Lagarde Georges de, 352
 Lagrange Marie-Joseph, 46, 68, 100,
122, 128, 154

 Lalewicz Janusz, 271
 Lamennais Hugues-Félicité Robert
de, 325
 Lampe Geoffrey William Hugo,
115, 239
 Landgraf Artur Michael, 200, 215,
238, 350
 Landgraf Gustav, 118
 Landriot Jean-François-Anne, 354,
357
 Lanfrank z Bec, 222
 Lang Albert, 219, 225
 Langton Stefan, 200
 Lapeyre Gabriel Guillaume, 269
 Latomus Jacques, 303, 353
 Launoi Jean de, 317, 357, 358, 365,
366
 Lauras Antoine, 83, 116, 121, 130,
134, 139
 Le Bras Gabriel, 197, 358
 Le Jay Klaudiusz, 201, 224, 278, 287,
294, 300
 Lebourlier Jean, 283
 Lechner Josef, 219
 Leclercq Henri, 15, 140
 Leclercq Jean, 223, 239
 Lefèvre Georges-Joseph, 222
 Lejay Paul, 235
 Lemonnyer Antoine, 342, 388
 Lennerz Heinrich, 282, 283
 Leon IV, 356
 Leon IX, św., 202, 309, 357
 Leon X, 262
 Leon XIII, 333, 373, 382

INDEKS OSÓB

- Leon Wielki, św., 53, 83, 116, 121,
134, 139, 199, 201, 206, 212, 222,
295, 336, 355
- Léon-Dufour Xavier, 47, 48
- Leoncjusz z Bizancjum, 134
- Lerch David, 156, 157
- Lessing Gotthold Ephraim, 159,
321, 370
- Leuba Jean-Louis, 49
- Levie Jean, 389
- Lialine Clément, 366
- Liégé Pierre-André, 145
- Lippomano Luigi, 283
- Lodrioor Joseph, 143, 363
- Lods Adolphe, 45
- Lohse Eduard, 47
- Loisy Alfred, 341, 387
- Lombardellus Hieronim, 294
- Lommatszsch Carl Heinrich Eduard,
135
- Lösch Stefan, 372
- Łoscki Władimir, 233
- Lubac Henri de, 111, 113, 123, 125,
147, 151, 154, 158, 187, 188, 223,
242, 390
- Ludwik III, 206, 239
- Ludwik IV Bawarski, 170, 309
- Ludwik XIV, 382
- Lundberg Per, 156
- Luter Marcin, 18, 85, 140, 142, 150,
156, 159, 192, 200, 205, 239,
243–245, 247, 249, 260–267, 270,
271, 275, 287, 292, 296, 302, 303,
314, 353, 362, 363
- Mabillon Jean, 339
- Maccarrone Michele, 361, 363
- Machiavelli Niccolò, 310
- Madoz José, 129–131, 361
- Magrassi Mariano, 188
- Mai Angelo, 239, 298
- Maichle Albert, 291, 293
- Maille Joseph-Auguste, 365
- Maistre Joseph de, 325
- Makary I (Bułgakow), 234
- Maltzew Aleksy von, 234
- Mangenot Eugène, 145
- Manning Henry Edward, 367, 379,
386
- Manoir Hubert du, 131, 132, 239
- Manselli Raoul, 226, 259
- Mansi Giovanni Domenico, 16, 53,
130, 132, 134, 139, 140, 160, 205,
206, 213, 230, 231, 294, 298, 301,
302, 354, 356, 358, 367, 381
- Marca Pierre de, 369
- Marcel Gabriel, 51
- Marcello Cristoforo, 303
- Marcin I, 356
- Marcjon, 63, 70, 127, 270
- Maresius Louis, 358
- Mariès Louis, 111
- Mariusz Wiktoryn, 239
- Marrou Henri Irénée, 185
- Marsh John, 268
- Marsyliusz z Padwy, 170, 222, 296
- Marti Karl, 45
- Màrtil Germàn, 129
- Martimort Aimé Georges, 223
- Martin Alfred von, 232
- Martin Victor, 365
- Martinez G., 305

INDEKS OSÓB

- Marxsen Willi, 48
 Mascall Eric Lionel, 364
 Massarelli Angelo, 295
 Mateusz z Aquasparta, 237
 Maury Pierre, 269
 Maxwell William D., 268
 Mayr Antoine, 312, 363
 McLaughlin Terence P., 350
 McNeile Alan Hugh, 150
 Meester Placido de, 231
 Mehl Roger, 268
 Melanchton Filip, 231, 247, 261,
 264–266, 302
 Mensing Jan, 286, 289, 298, 302
 Mercier Benoît-Charles, 111
 Mersch Émile, 13
 Metody z Olimpu, św., 123
 Michał III Metystes, 200
 Michalski Konstanty, 225
 Michalski Marian, 143
 Michel Albert, 129, 131, 330, 362,
 363, 368, 376, 378, 379
 Michelin-Delimoges Lilian, 362
 Michl Johann, 390
 Mikołaj I, 200, 309, 356
 Mikołaj z Kuzy, 174, 230
 Mikołaj z Liry, 47
 Milman Henry Hart, 389
 Minon A., 372
 Moeller Charles, 205, 380, 383
 Moffatt James, 45
 Möhler Johann Adam, 178, 232,
 316, 320, 322–324, 326, 337, 343,
 369, 371, 372, 383, 387
 Mollat Guillaume, 351
 Mondésert Claude, 116, 119
 Moneta z Cremony, 227
 Montbousson Dominik de, 229
 Monte Jan Maria del (Juliusz III),
 278, 280, 296
 Monteskiusz, 321
 More Tomasz, św., 142, 292, 297
 Morel Valentin, 115
 Morin Jean, 317, 366
 Morison John Lyle, 228
 Mourret Fernand, 366, 382
 Mrozek Michał, 383
 Müller Ernst Friedrich Karl, 263
 Müller Karl Ferdinand Friedrich,
 120
 Müller Ludolf, 232
 Müller Otfried, 344, 373, 390
 Mumm Reinhard, 267
 Muncunill Joanne, 328, 374
 Mundle Wilhelm, 50
 Munier Charles, 358
 Muratori Ludovico Antonio, 365
 Murphy John L., 140, 145, 192, 276,
 284, 292–294, 297, 303, 353, 378
 Musso Korneliusz, 296
 Nacchianti Jakub, 90, 143, 294, 303
 Nautin Pierre, 213
 Neander August, 370
 Nédoncelle Maurice, 302, 366
 Neeser Maurice, 264
 Netter Tomasz, 140, 142, 172, 219,
 227, 320, 353
 Newman John Henry, 8, 107, 145,
 161, 195, 270, 271, 311, 326, 336,
 337, 343, 362, 371, 373, 384, 385,
 387, 389

INDEKS OSÓB

- Nicefor I, 176, 230
 Nielsen Eduard, 45
 Niesel Wilhelm, 262
 Niketas Choniates, 296
 Nogarola Lodovico, 86, 87, 140
 Noort Gerardus van, 374
 Nov I., 232
 Nowacjan, 58, 118, 128, 130, 210
 Nyberg Henrik Samuel, 21, 45
 Nygren Anders, 270
- Ockham Wilhelm, 169–171, 191,
 199, 216, 224, 225, 283, 310
 Odo Rigaldi, 203, 236, 237
 Oehler Franz, 121, 126, 135, 182,
 241
 Olera Clemente d', 283
 Olivi Piotr Jan, 191
 Ortigues Edmond, 291
 Origenes, 52, 57–59, 63, 66, 72, 75,
 81, 87, 88, 111, 116, 117, 119,
 123–127, 131, 135, 147, 148, 161,
 176, 181, 183, 275
 Otto Johann Carl Theodor, 182
 Owen Huw Parri, 268
 O'Donovan Louis, 292
- Pacheco Pedro, 312
 Pamilini Giuseppe, 316
 Pannier Jacques, 264, 265, 302
 Papiasz, 63, 111
 Paprocki Henryk, 143
 Parente Pietro, 334, 383
 Pascal Blaise, 208, 346, 391
 Pasquali Angelo, 132, 277, 287, 301
 Paulus Nikolaus, 353
 Paweł III, 133, 267
- Peckham Jan, 329
 Pecoock Reginald, 228, 353
 Penna Angelo, 47, 158
 Pérez de Ayala Martin, 297, 300
 Pergamo Basilius, 236, 237
 Perrone Giovanni, 324–326, 328,
 329, 373, 375
 Pesch Christian, 380
 Pétau Denis, 257, 317, 339, 366
 Pétré Hélène, 121
 Philippe de la Trinité, 390
 Pico della Mirandola Giovanni, 47
 Pietras Henryk, 16, 143
 Pighiusz Albert, 133, 224, 278, 292,
 295, 297, 368
 Piotr Abelard, 199, 202, 215, 221,
 240
 Piotr Czycigodny, 211, 226, 349
 Piotr Damiani, św., 202
 Piotr Kantor, 200, 219, 239, 240
 Piotr Lombard, 160, 197, 240, 261
 Piotr z Ailly, 173, 228, 230
 Piotr z Bruys, 226
 Piotr z Tarantasia, św., 240
 Pius IV, 278, 280, 291
 Pius IX, bł., 301, 308, 333, 336, 340,
 367, 377, 379, 382
 Pius X, św., 334
 Pius XI, 334
 Pius XII, 301, 334, 380, 383, 384
 Placyd z Nonantoli, 351
 Platon, 221
 Platon (Lewszyn), 234
 Ploeg Jan van der, 45
 Pohle Joseph, 328, 344, 374, 390

INDEKS OSÓB

- Pol Willem Hendrik van de, 255,
269
- Polikarp ze Smyrny, św., 60, 64,
116, 122
- Pollet Jacques Vincent, 155, 235,
260, 262, 266, 304, 354
- Polman Pontien, 141, 142, 155, 260,
261, 265–267, 291, 294, 295, 299,
301, 365, 368
- Pontet Maurice, 113, 158
- Possessor, 356
- Potter John Milton, 368
- Potthast August, 242
- Preiss Théo, 264
- Prepozytyn z Cremony, 219, 238
- Prestige George Leonard, 115, 117
- Preuschen Erwin, 116, 121, 125,
127, 128, 147, 148, 275
- Preuss Johannes, 260
- Prierias Sylwester, 229, 314
- Prigent Pierre, 157
- Prosper z Akwitanii, św., 137, 240
- Pruche Benoît, 133, 135, 136
- Pseudo-Augustyn, 160
- Pseudo-Dionizy Areopagita, 87,
143, 190
- Pseudo-Izydor, 206, 220, 225, 309
- Pseudo-Justyn, 135, 182
- Pseudo-Lucjusz, 220, 367
- Ptolemeusz, 126
- Puniet Pierre de, 121
- Pusey Edward Bouverie, 195, 196
- Quasten Johannes, 126, 131, 149
- Quispel Gilles, 126
- Raban Maur, 149, 186
- Rad Gerhard von, 151
- Radowitz Joseph von, 321
- Radziwiłł Marie Dorothea
Elisabeth, 382
- Rahner Hugo, 304, 389
- Rahner Karl, 22, 46, 71, 129, 145
- Ramseyer Jean-Philippe, 269
- Ranft Joseph, 46, 48, 271, 291, 292,
369, 370
- Ratherius z Werony, 208, 210
- Ratzinger Joseph, 145, 240
- Refoulé François, 115, 116, 118, 127,
128
- Reid John Kelman Sutherland, 261
- Reifferscheid August, 121, 183
- Reimarus Hermann Samuel, 370
- Rengstorf Karl Heinrich, 47
- Reuchlin Johannes, 47
- Reveillaud Michel, 261
- Reviron Jean, 205
- Reynders Bruno, 115, 116, 122, 124,
378
- Ricard Ernest, 366
- Ricchini Tommaso Agostino, 227
- Richardson Alan, 150
- Riesenfeld Harald, 48
- Rigaux Béda, 49
- Rinna Jakob, 112
- Rivière Jean, 357
- Robert André, 158, 390
- Robinson John A.T., 155
- Rocaberti Juan Tomás, 239, 267, 303
- Rosnerowa Hanna, 220
- Rösser Ernst, 197, 215, 239
- Rostworowski Jan, 386
- Rotenstreich Nathan, 47

INDEKS OSÓB

- Roucou Barthélémy Anne, 384
 Rubinkiewicz Ryszard, 46
 Ruchrat von Wesel Jan, 228, 259
 Rückert Hanns, 271
 Rufin z Akwilei, 120
 Rupert z Deutz, 154, 188
 Russo François, 160
 Ruville Albert von, 255, 269, 270
 Ruwet Jean, 128, 129
 Rybałt Jan, 147
 Ryszard ze św. Wiktora, 240
- Sabeliusz, 130
 Sadoleto Jakub, 239, 286, 298
 Sagnard François, 119, 121, 124,
 125, 127, 128, 146, 240
 Sailer Johann Michael, 320, 322,
 324, 372
 Salas José Hipólito, 354
 Salaverri Joaquín, 130, 131, 291,
 294, 295, 301, 333, 380, 381, 383
 Salaville Séverien, 231
 Salomon (rabbi), 47
 Salomon Gottfried, 370
 Saltet Louis, 388
 Sanders Henry A., 240
 Sandys John Edwin, 260
 Sartory Thomas, 268
 Savigny Friedrich Carl von, 321
 Scharbert Josef, 45
 Schatzgeyer Kaspar, 192, 284, 286,
 299
 Scheeben Matthias Joseph, 234,
 326, 327, 329, 333, 336–339, 367,
 373, 378, 381, 386, 387
 Scheel Otto, 260, 264
- Schelkle Karl Hermann, 157
 Schell Herman, 344, 388, 390
 Schelling Friedrich Wilhelm Joseph
 von, 177, 232
 Schermann Theodor, 131, 143
 Schmaus Michael, 15, 145, 148, 219,
 361
 Schmid Josef, 150
 Schmidt Clausing Fritz, 293
 Schoell Rudolf, 230, 298
 Scholz Richard, 222
 Schulte Johann Friedrich von, 197,
 239, 349–351
 Schultze Bernhard, 232
 Schwartz Eduard, 117, 123, 127, 355
 Schweitzer Vinzenz, 294
 Schweitzer Wolfgang, 108, 161, 364
 Schweizer Josef, 140
 Seeberg Reinhold, 225, 291
 Semmelroth Otto, 145, 391
 Senestrey Theodor Pantaleon, 145
 Serapion z Antiochii, św., 117, 127,
 130, 132
 Seripando Hieronim, 278, 292, 294,
 300
 Serlon, 222
 Setschkareff Wsewołod, 232
 Sevenster Jan Nicolaas, 50
 Severoli Ercole, 295
 Sickel Theodor von, 50, 199, 356
 Siemek Andrzej, 271
 Simon Richard, 339
 Sirleto Guglielmo, 277
 Slijepčević Đoko, 232
 Smalley Beryl, 113, 188, 224
 Smith Richard, 89, 142

INDEKS OSÓB

- Smits Luchsius, 261, 265
 Smulders Pieter, 115, 129, 131
 Snecanus Cornelius, 143
 Snoeks Rémi, 365
 Sofroniusz Jerozolimski, św., 206
 Sohm Rudolph, 197, 198, 213, 350, 358
 Söhngen Gottlieb, 48
 Soto Piotr de, 88
 Spanneut Michel, 147
 Spätling Luchsius, 259
 Specht Thomas, 113
 Sperl Adolf, 261, 265–267
 Spicq Ceslas, 43, 53, 113, 156, 188
 Spikowski Ladislas (właśc. Władysław Śpikowski), 127
 Stählin Otto, 123
 Stählin Wilhelm, 269
 Stanley David M., 144
 Stapleton Tomasz, 290, 295, 312, 363
 Stauffer Ethelbert, 47, 144
 Stefan I, św., 81, 354
 Stefan z Tournai, 221, 241
 Stendahl Krister, 150
 Stenzel Alois, 121
 Stickler Alfons M., 224, 350
 Stirnimann Joseph Kaspar, 115, 119
 Stokowska Maria, 123
 Strack Hermann L., 99, 154
 Strauss David F., 340, 386
 Strauss Gerhard, 158
 Streicher Friedrich, 142, 368
 Strohl Henri, 264
 Studer Basil, 231
 Stupperich Robert, 260, 299, 302
 Suárez Franciszek, 290, 305, 311, 328, 368, 375
 Suasso H., 47
 Sutcliffe Edmund Felix, 291
 Swete Henry Barclay, 126
 Sylwester II, *zob.* Gerbert z Aurillac
 Syrycjusz, św., 136
 Tandonnet Roger, 232
 Tanquerey Adolphe, 328, 374
 Tavad George H., 130, 140, 142, 143, 145, 149, 156, 191, 192, 217, 218, 221, 223, 224, 226–228, 230, 239, 261, 266, 276, 279, 291, 294, 295, 297–300, 302–304, 353
 Taylor Francis John, 261, 365
 Teodor I, 356
 Teodor Studyta, św., 84, 139
 Teodoret z Cyru, 132, 134
 Teofil Aleksandryjski, 185
 Teofil z Antiochii, św., 61, 126, 182
 Teofilakt z Ochrydy, 177
 Ternus Joseph, 378, 391
 Tertulian, 52, 57, 58, 63, 64, 66, 67, 72, 75, 76, 80, 87, 88, 101, 105, 115–121, 125–128, 135, 146, 155, 159, 181–183, 202, 220, 240, 300, 379
 Testefort Jan, 223
 Thiel Andreas, 355
 Thils Gustave, 230
 Thomassin Louis, 125, 134
 Thomson Samuel Harrison, 227, 259
 Thornton Lionel S., 268

INDEKS OSÓB

- Thurian Max, 268, 365
 Tierney Brian, 349, 350
 Tillemont Louis-Sébastien Le Nain de, 339
 Tillmann Helene, 242
 Tomasz z Akwinu, św., 11, 18, 53, 58, 84, 139, 146, 148, 152, 161, 165, 168–170, 177, 189, 190, 200, 203, 204, 208–210, 218–222, 224, 226, 227, 236–238, 240, 275, 283, 290, 314, 352, 362, 375, 376
 Torquebiau Pierre, 357
 Torquemada Jan, 170, 226
 Traversari Ambroży, bł., 297
 Treger Konrad, 229
 Tresmontant Claude, 152
 Tricot Alphonse, 158
 Trutfetter Jodocus, 244
 Tschackert Paul, 228, 384
 Turmel Joseph, 295, 368
 Turner Cuthbert Hamilton, 65, 126
 Turner Henry Ernest William, 158
 Turowiczowa Anna, 148
 Tyciak Julius, 234

 Ullmann Walter, 224, 239, 292
 Unnik Willem Cornelis van, 50, 53
 Urban II, bł., 241
 Urban IV, 189
 Uspieński Leonid, 233

 Vaganay Léon, 47
 Valdès, 227, 243
 Van den Eynde Damien, 17, 115, 117–120, 122, 123, 125–129, 131, 135, 143, 146, 158, 181–184, 361
 Van Leeuwen Antoine, 226

 Vaux Guy de, 304
 Veiga Coutinho Lucio da, 367, 387–389
 Ventura di Raulica Gioacchino, 325
 Vermes Géza, 46
 Vesson P., 155
 Vico Giambattista, 320, 321
 Vierneisel Emil Joseph, 371, 372
 Vigouroux Fulcran, 15, 68, 128
 Vischer Lukas, 157
 Visser 't Hooft Willem Adolph, 269
 Vitoria Franciszek de, 229, 303
 Vogel Heinrich, 149
 Volk Hermann, 361
 Voltaire, 340
 Voss Gustav, 372
 Vénard Louis, 100, 154

 Wagner Wilhelm, 263
 Walafryd Strabon, 160, 205, 240
 Walgrave Jan Hendrik, 384
 Walter Joseph, 148
 Walter z Brugii, 198
 Warfield Benjamin B., 264
 Wehrlé René, 219, 362
 Wehrung Georg, 269
 Weisweiler Heinrich, 200, 239
 Wellhausen Julius, 22
 Werner Ernst, 259
 Westcott Brooke Foss, 104, 151, 152, 154–156, 158
 Wettstein Johann Jakob, 43
 Weyman Carl, 118
 Wicelius (Georg Witzel), 278
 Widengren Geo, 45
 Wiegand Friedrich, 121

INDEKS OSÓB

- Wigiliusz, 199
 Wiklif Jan, 140, 142, 169, 172, 216,
     219, 227, 243, 314
 Wilhelm z Meliton, 236, 237
 Wilhelm z Saint-Thierry, 226
 Wilhelm z Waterford, 172
 Wilmart André, 222
 Wilmers Wilhelm, 374
 Wilson R. McLean, 157
 Wincenty z Lerynu, św., 73, 75, 77,
     83, 125, 130, 132-134, 185, 300,
     308, 315, 379
 Winkler Martin, 115
 Wissowa Georg, 121, 183
 Wohlenberg Gustav, 101
 Wojtkowski Julian, 142
 Wolff Hans Walter, 156
 Woods Joseph, 150, 158
 Wuttke Gottfried, 156
 Xiberta Bartolomé María, 228
 Zachariades George Elias, 231
 Zachariasz, św., 240, 356
 Zarb Seraphinus M., 390
 Zenzelinus de Cassanis, 351
 Zielińska Jolanta W., 145
 Zieliński Edward Iwo, 240
 Zieńkowski Wasilij, 233
 Ziernicki Arkadiusz, 263
 Zonaras Jan, 213
 Zozym, św., 240, 354
 Zwingli Ulrich, 101, 155, 245, 247,
     252, 260, 262, 265, 266, 271, 293
 Żeleński-Boy Tadeusz, 208
 Życiński Wojciech, 196

DOMINIKAŃSKA BIBLIOTEKA TEOLOGII

Powołaliśmy do istnienia serię Dominikańska Biblioteka Teologii (DBT), by udostępnić polskiemu czytelnikowi najwybitniejsze dzieła należące do klasycznego nurtu teologii. Czym jest „teologia klasyczna”? Łatwiej scharakteryzować ją przez wyszczególnienie jej twórców niż przez przedstawienie pozytywnej definicji. Myślmy zatem przede wszystkim o św. Tomaszu z Akwinu, ale również o Augustynie, Boecjuszu, Anzelmie, Bonawenturze, Janie Dunsie Szkocie, którzy chociaż w wielu kwestiach zajmowali stanowiska odrębne, to jednak wszyscy uprawiali teologię w podobny sposób. W naszej serii znajdzie się więc miejsce dla tych książek, które wyrosły z tego samego ducha, z którego narodziły się dzieła tych genialnych myślicieli.

W nazwie serii znajduje się słowo „dominikańska”. Nie powinno więc zaskakiwać, że najbardziej zależy nam na zaznajomieniu czytelnika z teologią św. Tomasza z Akwinu. Polska myśl tomistyczna była przez lata skoncentrowana głównie na filozoficznym aspekcie dzieła Akwinaty. Ogromna fala zainteresowania teologią św. Tomasza, która przechodzi dzisiaj przez najważniejsze ośrodki teologiczne i niesie z sobą wiele wartościowych i odkrywczych prac, przechodzi w Polsce prawie całkowicie niezauważona. Wydając serię DBT, mamy zamiar zmienić ten stan rzeczy.

DOMINIKAŃSKA BIBLIOTEKA TEOLOGII

Dotychczas w serii ukazały się:

1. GILLES EMERY OP, *Teologia trynitarna Świętego Tomasza z Akwinu*
2. ROBERT SOKOŁOWSKI, *Bóg wiary i rozumu. Podstawy chrześcijańskiej teologii*
3. MAX SECKLER, *Zbawienie w historii. Teologia historii w nauce Świętego Tomasza z Akwinu*
4. MATTHEW LEVERING, *Pismo Święte i metafizyka. Tomasz z Akwinu i odnowa teologii trynitarnej*
5. DENYS TURNER, *Tomasz z Akwinu. Portret*
6. BRIAN J. SHANLEY OP, *Tradycja tomistyczna*

Wkrótce w serii ukażą się:

8. MARIE-JOSEPH LE GUILLOU OP, *Tajemnica Ojca*
9. YVES CONGAR OP, *Tradycja i tradycje, t. 2*